

УДК 378.1

О. В. Куклін, д-р. екон. наук, доц.,
Черкаський державний бізнес-коледж

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК ПРИВАТНОЇ ВИЩОЇ ОСВІТИ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

АНОТАЦІЯ. У статті наведено принципи відмінності між приватними і державними вищими навчальними закладами. Автором визначено етапи становлення приватної вищої освіти в Україні та розглянуто її основні соціальні функції. У даній статті розглядаються головні тенденції розвитку сучасних вищих навчальних закладів.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: приватний вищий навчальний заклад, державна освіта, соціальна функція, платне навчання.

АННОТАЦИЯ. В статье приведены принципиальные отличия между частными и государственными высшими учебными заведениями. Автором определены этапы становления частного высшего образования в Украине и рассмотрены его основные социальные функции. В данной статье рассматриваются главные тенденции развития современных высших учебных заведений.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: частное высшее учебное заведение, государственное образование, социальная функция, платное обучение.

ANNOTATION. The basic differences between private and state higher educational institutions are introduced in the article. The author determines stages of formation of private higher education in Ukraine. The basic social functions of private higher education are considered. The main tendencies of development of modern higher educational institutions are considered in the article.

KEY WORDS: private higher educational institution, state education, social function, private education.

Постановка проблеми. Поняття державної та недержавної освіти, розмежування їх на два табори не є для України чимось новим. Історія приватної освіти в Україні не обмежується періодом відновленої незалежності з 1991 року, а існує набагато раніше. Перші елементи (форми) вільних навчальних закладів почали з'являтися в Україні у другій половині XIX століття, а з початку XX століття вони вже активно розвивалися. Незважаючи на полі-регіональність нашої країни і суттєві територіальні відмінності,

як на рубежі XIX — XX століть, так і в сучасних умовах, поява приватних навчальних закладів достатньо чітко локалізована в основному у Східній та Центральній Україні. При цьому та обставина, що вони виникли з приватної ініціативи, зовсім не означала, їхнього існування поза державним контролем. Із різних причин, але як на початку, так і наприкінці століття держава суворо контролювала ситуацію в освіті, що є цілком зрозумілим.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань розвитку вищих навчальних закладів (ВНЗ) приватної форми власності присвячено наукові праці багатьох видатних науковців, серед яких слід відзначити роботи Астахової В., Буки С., Животовського І., Журавського В., Зернова В., Іщука Т., Каленюк І., Корсака К., Леві Д., Шаповалова А. Проте, не дивлячись на значний арсенал глибоких та змістовних надбань, накопичений зарубіжними та вітчизняними вченими, існує потреба у додатковому висвітленні у науковій літературі питання розвитку приватної вищої освіти в Україні та країнах ближнього зарубіжжя.

Метою статі є виявлення основних етапів становлення і головних тенденцій розвитку приватних вищих навчальних закладів в Україні та за кордоном.

Виклад основного матеріалу. Необхідність освітньої реформи в Україні була покликана переходом країни до ринкової економіки, що призвело до соціально-економічної кризи в країні, і як наслідок — до жалюгідного становища більшості навчальних закладів. У результаті на перший план вийшов економічний аспект освітньої реформи, і для багатьох керівників шкіл та вузів подолання господарчих та фінансових труднощів стало більш актуальним завданням, ніж модернізація та підвищення якості освіти. Актуалізовано також політичний аспект реформи, неважко передбачити, що напередодні чергових виборів проблеми освіти будуть використовуватися різноманітними політичними силами як інструмент боротьби за владу, що стає вже традиційним для нашої країни. Світові тенденції розвитку сектора приватної вищої освіти невтішні: демографічні зміни, втрата соціальної бази, негативний вплив політики урядів, розвиток державної вищої освіти та її комерціалізація [1].

Треба визначити істотні відмінності між державними та приватними навчальними закладами вищої освіти, які, по-перше, полягають у їх соціальних функціях. Державні навчальні заклади в класичному варіанті виконують замовлення держави, перебуваю-

чи між вимогами суспільної ефективності і необхідністю формування повноцінної особистості. Приватні — виконують замовлення споживачів та суспільства, забезпечуючи додаткові освітні послуги, сприяючи тим самим становленню громадянського суспільства. Приватний навчальний заклад має внаслідок цього велику потенційну свободу вибору цілей і завдань, форм та методів діяльності.

В Україні склалася така ситуація, коли боротьба державних навчальних закладів за власну життєздатність призвела до небезпечної для системи вищої освіти комерціалізації державних навчальних закладів. Це неминуче призвело до зниження вимог до вступників, якості навчання, до втрати традиційно високого рівня професійної підготовки випускників. Прийом контрактників практично поза конкурсом і без будь-якого обмеження, за відсутності методик роботи зі слабо підготовленими на шкільному рівні студентами, за функціональної спрямованості на масову, потокову підготовку фахівців знижує якість кваліфікованих фахівців, що випускаються окремими державними навчальними закладами.

Друга важлива відмінність — у способах фінансування і формах оподаткування. Це обумовлено не тільки тим, що навчальна і науково-дослідна діяльність державних навчальних закладів повинна фінансуватися з держбюджету. В умовах економічної кризи держава не виконує в повному обсязі власних зобов'язань перед освітою. Проте система фінансових пільг, аж до пільгового пенсійного забезпечення викладачів державних вищих навчальних закладів згідно із Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність», можливість безкоштовного використання навчальних площ, матеріально-технічної бази ставлять державні навчальні заклади на рівень значної фінансової переваги над приватними.

Приватні навчальні заклади в Україні перебувають на повному самофінансуванні за рахунок оплати за навчання, надання різноманітних освітніх послуг поза навчальним процесом, роботи зі спонсорами, із міжнародними фондами тощо. Причому, на відміну від будь-якої цивілізованої держави, в Україні приватні навчальні заклади мають дискримінаційне оподаткування, бо сплачують податок з прибутку як будь-які комерційні підприємства.

У своєму розвитку приватна освіта України пройшла щонайменш чотири етапи. Перший: 80-ті роки — період зародження, коли прийшло розуміння потреби кардинального оновлення ра-

дянської освітньої системи. Уперше цей висновок пролунав у матеріалах червневого Пленуму ЦК КПРС (1983 року), де було надано незадовільну оцінку стану освіти у країні. Далі, протягом багатьох років — рух освітянської спільноти та формування нової освітньої ідеології, протодемократичний період розробки реформаторської ідей демократизації, гуманітаризації, автономізації освіти і як результат — створення перших позабюджетних навчальних закладів, найчастіше шкільних та дошкільних. І, нарешті, у 1990/1991 навчальних роках — перші набори студентів до приватних вищих навчальних закладів освіти.

Другий етап посідає на першу половину дев'яностих років. Це час інтенсивного створення вищих навчальних закладів позабюджетної форми фінансування практично у всіх регіонах України. На підґрунті перших правових актів, які відкрили шлях ринковим відносинам в освіті (мається на увазі Закони України «Про підприємництво», «Про господарські товариства», «Про освіту», які дозволили реєстрацію навчальних закладів, що здійснюють освітню діяльність на кошти юридичних та фізичних осіб), розпочався бурхливий процес виникнення нових навчальних закладів, які почали готувати студентів по найбільш престижним у той час, здебільшого гуманітарним спеціальностям. Організаційне оформлення цей процес отримав у вересні 1993 року, коли на першій всеукраїнській конференції в Одесі була створена Асоціація вищих навчальних закладів, заснованих на недержавній формі власності. Саме на цьому етапі більшість навчальних закладів — членів Асоціації отримали державні ліцензії на право здійснення освітньої діяльності.

Третій етап, який розпочався з середини дев'яностих років, пов'язаний із суспільним та державним визнанням приватних навчальних закладів, отриманням провідними вузами державної акредитації, становленням наукових напрямків та шкіл, затвердженям новітніх форм виховної роботи, які враховують специфіку цих навчальних закладів. Негативна складова цього етапу — відхід керівників освітнього міністерства від принципів партнерства і поступове загострення конфліктів і непорозумінь [2, с. 11].

Четвертий етап розпочався з 2007—2008 років і пов'язаний з оптимізацією мережі вищих навчальних закладів. Необхідність останньої зумовлена такими причинами: демографічною кризою (різким скороченням контингентів молоді післяшкільного віку); актуальністю завдання підвищення якості навчання та процесом

зміцнення, укрупнення закладів вищої освіти. Саме тому на цьому етапі кількість навчальних закладів (як державних, так і приватних) має тенденцію до зменшення.

П'ятий етап розпочинає свій розвиток із завершенням вступної кампанії 2011 року, яка виявила явних аутсайдерів: 20 недержавних ВНЗ, куди не було подано жодної заяви на вступ від абітурієнтів, ще понад 30 — мають від однієї до десяти заяв і майже до 130 ВНЗ подано від 10 до 100 заяв. Можна стверджувати, що втрата студентів неминуче призведе до швидкого переформатування недержавних ВНЗ: частина поступово зникне, а інша буде вимушена запроваджувати нові типи освітніх послуг. В цілому розпочинається етап спаду приватної вищої освіти в Україні та новий перерозподіл ринку абітурієнтів між державними та недержавними навчальними закладами.

Цікавим також є порівняння досвіду з цього питання інших країн пострадянського простору, зокрема Росії, яка має схожі з Україною проблеми розвитку недержавних вищих навчальних закладів. Передусім, це ставлення до недержавного сектора всієї системи освіти, яке часто негативне. Головна причина полягає в тому, що більшість ВНЗ дозволяє собі вести нестримну рекламу, яка здебільшого не відповідає дійсності.

У Росії також утворено Асоціацію недержавних вищих навчальних закладів, яка співпрацює з Російською спілкою ректорів та Радами ректорів регіонів. Показником певного визнання вузів нового типу є те, що в Російській спілці ректорів є секція недержавних вузів, яку очолюють два співголови.

Відрадно зазначити, що ректори акредитованих недержавних вузів входять до всіх Рад ректорів регіонів, включаючи Москву. Це дає змогу вирішувати багато питань, захищати інтереси викладачів та студентів навчальних закладів недержавної форми власності, отримувати підтримку у введенні інновацій, проведенні експериментів, нововведень.

Проблеми, з якими стикаються недержавні вузи України цілком характерні і для Росії. Аналогічна українській ситуація із законодавчою базою діяльності недержавних вузів спостерігалася і в Росії. Але після прийняття Законів «Про освіту» і «Про вищу і післявузівську професійну освіту», чимало юридичних питань існування приватних вузів було знято. Цікаво, що в Росії донедавна розподіл відбувався не стільки на державні — 650 та недержавні — 474 ВНЗ, скільки на акредитовані чи неакредитовані. За останні

десять років виникло 620 нових вузів, при цьому державних вузів стало на 146, а недержавних — на 281 більше. Кількість студентів за цей період збільшилася на 4688,6 осіб і склала 7513,1 особу. Існують різні підходи до подальшого розвитку вищої освіти, в т. ч. запропоновано проект нового Закону «Про освіту в Російській Федерації» та Концепцію розвитку вищої школи Російської Федерації до 2020 року [3].

У розвитку державних і недержавних вузів спільним є основне питання — якість навчання, яка не має залежати від форми власності. Існують, безумовно, недержавні вузи, які неякісно працюють, але є досить багато недержавних вузів, які проводять підготовку на рівні, який не поступається кращим державним вузам. В Росії якість освіти оцінюється за допомогою рейтингу, що використовується в США. За даними останнього рейтингу у двадцятку кращих вузів увійшли сім недержавних.

На відміну від Росії та України, більш «європейські» країни Балтики пішли за моделлю поєднання безкоштовної та платної освіти як у державних, так і в недержавних вузах. Парадокс полягає в тому, що якщо раніше державні вузи боролися за права навчати тільки безкоштовно, то сьогодні і недержавні вузи борються за право навчати у себе безкоштовно, але кращих, талановитих студентів, приймати студентів зі значними пільгами і не допускати комерціалізації вузів [4, с. 89].

У Балтії існує відмінна від України і Росії система акредитації. Так, у Латвії працюють міжнародні експерти з країн Європейського Союзу, які комплексно оцінюють навчальні програми, що акредитуються насамперед. Після цього набуває чинності акредитація вузу, акредитація програми, що дозволяє видавати диплом державного зразка, а плата студента, який навчається за акредитованою програмою, не обкладається ПДВ. Представник вузу з акредитованою програмою автоматично займає місце в Раді ректорів і отримує право на кредитування студентів з боку держави. Держава виділяє кредити в розмірі, еквівалентному приблизно 60—65 долларам за місяць на період навчання у вищому навчальному закладі. Цей кредит студент повинен буде повернути, але якщо студент надалі працює на державній або муніципальній службі, то існує можливість погашення кредиту з боку держави.

Система управління освітою також відрізняється від тієї, що є в Росії та в Україні. Крім Міністерства освіти, Ради ректорів,

Асоціації недержавних вузів, яка набагато менш активна, ніж асоціації України та Росії, існує Рада вищої освіти, склад якої затверджується парламентом на п'ять років. Ця Рада розробляє стратегію розвитку вищої освіти в державі та частково незалежна від Міністерства та інших структур. Але вона залежна від державних навчальних закладів і, на жаль, не має представників недержавних вузів. Акредитаційна комісія, яка розглядає результати висновків міжнародних експертів, голосує таємно. У складі цієї комісії також немає представників недержавних вузів, що дозволяє членам комісії іноді не погоджуватися з позитивними пропозиціями міжнародних експертів.

Ще одна особливість існує у розвитку недержавної освіти країн Балтії, якої нема в Росії, але яка може стати наріжним каменем в Україні, про яку варто поміркувати вже зараз. Недержавні ВНЗ Балтії створювалися за мовним принципом, тобто туди пішла професура, що викладає російською мовою, і студенти, які хотіли б дістати освіту російською мовою. З першого вересня 1999 року будь-яка освіта, що фінансується державою або муніципалітетами, повинна вестися державною мовою. Як для приватних, так і для державних вузів це питання як залучення студентів, так і втрати потенціалу [4, с. 41].

Появу приватного сектору освіти можна вважати за відповідь вищої школи на потреби сучасного розвитку економіки та бажання заповнити існуючу прогалину у підготовці кадрів, що мають попит у сфері економіки. Аналіз підготовки кадрів за напрямками та спеціальностями у недержавних освітніх установах свідчить про те, що там відбувається підготовка кадрів за найбільш престижними напрямкам та спеціальностям.

Але, якщо на перших етапах власного розвитку приватні навчальні заклади готували здебільшого економістів, соціологів, менеджерів, юристів, керівників тощо, то це було цілком виправдано, бо на початок дев'яностих років такої освіти дійсно бракувало. Але час минув, але головна перевага ринкової економіки — швидке пристосування до вимог часу та обставин — так і не стала характерною для освітнього середовища.

Виникнення приватної вищої освіти було зумовлене загальносвітовими тенденціями, пов'язаними з орієнтацією системи освіти на потреби становлення інформаційного суспільства та ринкової економіки. З її виникненням система вищої освіти України

перетворилася на повноправного суб'єкта ринкової економіки, що вплинуло і на роботу державних вищих навчальних закладів.

Трансформаційні процеси в освіті не були лише структурними, а включали також впровадження різноманітних інновацій, до яких більш сприятливими виявилися саме приватні навчальні заклади. Це пояснюється кількома причинами:

- вони не скуті попереднім досвідом, традиціями, які тяжіють над великими державними навчальними закладами з віковою історією, усталеними стосунками;

- унаслідок прямої економічної залежності від ринку праці вони вимушені оперативно вносити зміни у підготовку фахівців;

- конкуренція з іншими приватними вузами та державними навчальними закладами змушує їх постійно знаходитися у пошуку нового, ефективного, що привернуло б до них увагу бажаючих здобути освіту;

- ця ж конкурентна боротьба стимулює індивідуальний підхід до освітніх потреб кожного студента, що створює гнучку систему отримання освітніх послуг.

До всього цього спонукає і такий чинник, як пряма матеріальна залежність від застосування найбільш економічно вигідних форм, методів та засобів навчання та виховання.

Нарешті, не останню роль у стрімкому розвитку приватного сектора освіти відіграла кадрова політика лідерів приватної освіти, спрямована на зосередження у своїх закладах найбільш обдарованих педагогів, підтримку молодих талановитих фахівців, виховання власних педагогічних кадрів завдяки системі неперервної освіти [5, с. 5].

Якщо узагальнити визначені в літературі основні соціальні функції приватної освітньої системи, то можна виділити наступні:

- заповнення в освітній системі вільних ніш, утворених внаслідок переходу до ринкової економіки, і задоволення сучасних освітніх потреб населення;

- мобільне реагування на потреби ринку праці;

- оперативне впровадження новітніх педагогічних технологій.

Проблема поширення платного навчання у державних навчальних закладах є непростю із соціальної позиції. Для студентів поява платного навчання розширює можливості отримання освіти понад державне замовлення, яке забезпечує конституційне право громадян на безкоштовну освіту. Разом з тим, платне навчання неминуче породжує орієнтацію вузів на залучення ще більшої кіль-

кості платників та залежність від них і генерованих ними грошових потоків. Така ситуація апріорі ставить студентів-платників в таке становище, що їх тримають за будь-яких умов, незалежно від якості та результатів навчання.

Саме тому питання приватного сектору вищої освіти, її частки в загальному обсязі та особливостей функціонування залишається дискусійним в Україні. Системи вищої освіти в країнах світу визначаються великою різноманітністю. Проте можна відокремити дві основні категорії:

- державні системи, коли вища освіта забезпечується і фінансується лише державою;
- змішані системи з різною роллю державного та приватного сектору.

Історично склалося так, що приватний сектор у сфері вищої освіти поширений більшою мірою в США, Австралії, Південній Кореї, Японії, тоді як у європейських країнах переважають державні навчальні заклади, а в деяких (Фінляндія, Німеччина) — їх студентський контингент є абсолютно переважним (табл. 1).

Таблиця 1

**ЧАСТКА ПРИВАТНИХ ВНЗ
У СИСТЕМІ ОСВІТИ ТРЕТЬОГО ЦИКЛУ [6, с. 90]**

Група країн	Перелік країн
Країни із значно розвинутою системою приватних ВНЗ (більше 50 % усіх студентів)	Бангладеш, Бельгія, Бермуди, Ботсвана, Кабо-Верде, Чилі, Кіпр, Колумбія, Сальвадор, Естонія, Індонезія, Іран, Ізраїль, Японія, Латвія, Люксембург, Намібія, Парагвай, Нідерланди, Філіппіни, Республіка Корея, Об'єднане Королівство, Ватикан, Словенія, Палестинські території, Тонга
Країни із середньорозвинутою системою приватних ВНЗ (від 25 до 50 % усіх студентів)	Ангола, Вірменія, Бурунді, Кот-Д'Івуар, Еквадор, США, Ямайка, Йорданія, Кенія, Ліван, Малайзія, Мексика, Монголія, Непал, Нікарагуа, Перу, Польща, Португалія, Лаос, Руанда, Сент-Люсія, Венесуела
Країни із малорозвинутою системою приватних ВНЗ (від 10 до 25 % усіх студентів)	Аргентина, Аруба, Азербайджан, Білорусія, Болівія, Болгарія, Ефіопія, Іспанія, Фінляндія, Франція, Грузія, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірак, Лівія, Маврикій, Норвегія, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Молдова, Сенегал, Швейцарія, Таїланд, Україна, Уругвай

Закінчення таб. 1

Група країн	Перелік країн
Країни, в яких незначна кількість приватних ВНЗ або взагалі відсутня (до 10 % усіх студентів)	Німеччина, Саудівська Аравія, Австралія, Австрія, Камерун, Конго, Коста-Ріка, Хорватія, Куба, Данія, Македонія, Росія, Гана, Гонконг, Ірландія, Киргизстан, Мадагаскар, Марокко, Нова Зеландія, Уганда, Пакистан, Чехія, Танзанія, Сербія і Чорногорія, Словаччина, Швеція, Чад, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туреччина, В'єтнам, Йемен

Наприклад, у Німеччині державний сектор охоплює 88 університетів та 102 університетів прикладних наук (чи „вищих фахових шкіл»), приватний — відповідно 15 та 39 закладів. У приватних університетах навчається 0,5 % студентів, а в університетах прикладних наук — 8 %. Всього у 2005 році в Німеччині навчалося 1,8 млн студентів у державних закладах та 46 тис. — у приватних (у середньому близько 2 %) [7, с. 45—51]. В Нідерландах та Бельгії обидва сектори вищої освіти субсидує держава, а в Швеції, Фінляндії, Норвегії, Данії приватний сектор традиційно відіграє обмежену та незначну роль. Майбутнє приватних вузів в Україні залежить від динаміки розвитку державного сектору й політики збільшення державного замовлення в університетах.

Висновки. У багатьох країнах, у тому числі і в Україні, зростання приватного сектору навчання детерміновано негараздами в діяльності державних навчальних закладів. Зарубіжні фахівці застерігають, що в цілому мета і стратегія приватного сектора вищої освіти може серйозно суперечити суспільним інтересам. Передусім, це стосується перетворення «некомерційного приватного сектора» у високоприбутковий, використання його як інструменту соціального та політичного впливу і нелегального джерела матеріальних вигод. По-друге, оскільки приватний сектор освіти зацікавлений передусім в отриманні прибутків, він орієнтується на дешеві комерційні дисципліни, забезпечуючи не фундаментальну вищу освіту, а лише вузькопрофільну підготовку.

Наявність приватного сектору вищої освіти є реальністю всіх країн світу. У різних масштабах і різною динамікою, з певними негативами і неоднозначними наслідками, тим не менше приватна освіта стала реальним елементом сучасної освіти. Саме тому, питання стоїть не в аспекті: «потрібна вона чи не потрібна», а в

тому, щоб визначити для неї оптимальні межі, умови функціонування та тенденції розвитку. На нашу думку, для сучасної України виправдано існування приватного сектору вищої освіти з метою реалізації додаткових потреб населення в освітніх послугах. Водночас, потребують удосконалення механізми державного впливу на діяльність приватних закладів.

Література

1. *Levy D.* The decline of private higher education // PROPHE Working Paper. — 2010. — № 16. — 23 p.
2. Приватная высшая школа в объективе времени: украинский вариант : монография / [В. И. Астахова, Е. В. Астахова, В. В. Астахов и др.]; под. общ. ред. В. И. Астаховой. — Харьков : ХГИ «НУА», 2000. — 460 с.
3. *Ищук Т. Л.* Концепция развития высшей школы Российской Федерации до 2020 года / Т. Л. Ищук // Экономика образования. — 2011. — № 3(64). — С 4—44.
4. *Бука С. А.* Недержавна освіта в країнах Балтії / С. А. Бука // Економіка і управління. — 1999. — № 3. — С. 89.
5. Приватна вища школа України на шляху інновацій : монографія / [В. Андрущенко, В. Астахова, Б. Корольов та ін.]; за ред. В. П. Андрущенко, Б. І. Корольова. — Харків : НУА, 2005. — 320 с.
6. *Towards Knowledge Societies : UNESCO World Report / Matura K., Riviere F., Bouchenaki M. and auth.* — Paris : UNESCO, 2005. — 226 p.
7. *Private higher education establishments in Europe — the present condition and prospects of development / [edited by Jozef Szablowski].* — Bialystok, 2005. — 220 p.

Статтю подано до редакції 21.04.11 р.

УДК 339.138

Т. О. Кузьменко, аспірант
ДВНЗ «Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана»

МАРКЕТИНГОВІ КОМУНІКАТИВНІ СТРАТЕГІЇ НА ЕТАПАХ ЖИТТЄВОГО ЦИКЛУ ТОВАРУ

АНОТАЦІЯ. У статті описані маркетингові комунікативні стратегії на підприємствах. Правильний вибір маркетингових комунікативних стратегій на різних етапах життєвого циклу товару за сучасних умов є одним з найефективніших методів конкурентної боротьби.